

МІФОЛОГЕМА MOARA DRACULUI В ОПОВІДАННІ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ „НЕКУЛЬТУРНА” ЯК ЕЛЕМЕНТ ГОТИЧНОЇ ПОЕТИКИ

Стаття є інтерпретацією моторошного шляху героїні до „чортового млина” як готичного лабіринту-пастки. Міфологема „moara dracului” поєднала румунські легенди про замок Дракула у Трансильванії з українськими, в яких роль мірошників виконують чорти. Жак мандрівниці пояснюється атавізмом первісного світогляду – віри в демонічне й фаталістичне начало.

Ключові слова: готична поетика, moara dracului (чортовий млин), українські легенди, міфологема, готичний лабіринт-пастка, жак, лиходій, атавізм, концепція щастя, природа.

Кристина Пастух

Мифологема moara dracului в рассказе Ольги Кобылянской «Некультурная» как элемент готической поэтики

Статья является интерпретацией жуткого пути героини к „чертовой мельнице” как готического лабиринта-ловушки. Мифологема „moara dracului” соединила румынские легенды о замке Дракула в Трансильвании с украинскими, в которых роль мельников выполняют черты. Ужас путешественницы объясняется атавизмом первобытного мировоззрения – веры в демоническое и фаталистическое начало.

Ключевые слова: готическая поэтика, moara dracului (чертова мельница), украинские легенды, мифологема, готический лабиринт-ловушка, ужас, злодей, атавизм, концепция счастья, природа.

Khrystyna Pastuh

Moara dracului" mythologyme in Olga Kobylianska's story "The uncultural" as element of the Gothic poetics

The article is an interpretation of the horrible way of the heroine to the „devil's mill” as the Gothic labyrinth-trap. „Moara dracului” mythologyme combined Rumanian legends about Dracula castle in Transilvania with the Ukrainian ones where the devils play the part of the millers. The traveller's horror is explained by atavism of primeval world outlook – faith in the demonic and fatalistic beginning.

Key words: the Gothic poetics, „moara dracului” (devil's mill), the Ukrainian legends, mythologyme, the Gothic labyrinth-trap, horror, villain, atavism, the conception of happiness, nature.

Сформований в Англії у другій половині XVIII ст. так званий готичний роман, реінкарнуючи зневажену готичну естетику, був запереченням раціоналістичної догматики і разом з народжуваним романтизмом звертав увагу на фантастику як вияв підсвідомості. По-новому в літературній готичі модифіковано споконвічну проблему добра і зла, до рангу естетичних явищ піднесено таємниче і жахливе. Для готичного твору характерна триєдина формула емоційності – mystery, suspense, terror (таємничість, напруга очікування, жак).

Крім незаперечних здобутків готичної поетики у світових літературах, були у ній і видатки на сенсаційні експерименти, зокрема надмірне випинання огидного, відразливого, яким є вампіризм. Першим твором цього типу вважають новелу Джона Вільяма Полідорі „The Vampyre” („Упир”, 1819). Нової крові для літературних упирів почала достарчати Трансильванія в Румунії, де збереглися руїни замку жорстокого графа Дракули, особа якого оточена вампіричними легендами.

У 1897 році появився сенсаційний роман ірландця Брема Стокера „Dracula”, що здобув славу „упирів усіх часів” і „закріпив у літературній та кінематографічній культурі стереотип упиричного простору, яким є Підкарпатська Трансильванія, якщо вжити вислів Марії Яніон, – „справжній басейн упирів” [4, С. 172], – пише польська дослідниця Аніта Токаж у статті „Мотив вампіра у літературі й у фільмі жаху”.

Численні вампіричні романи й кінокартини появляються у ХХ ст., трансформуючи несамовитий мотив висмокування крові мертвяками. Деякі фільми зберігають у своїй назві лексему „дракула” на означення демонічної істоти-упири („Князь Дракула” режисера Тода Баунінга, „Dracula” Джона Бедгема, „Дракула за Бремом Стокером” Франсіса Форда Коппі, „Дракула без зубів” Мела Брукса, „Dracula 2000” Петріка Льюсьєра). Постає питання, чому в „Некультурній” Ольга Кобылянская, поруч з українською назвою міфологеми „чортівський млин” вживає румунську „moara

dracului”, адже її оповідання друкувалося у тому самому році, що й „Dracula” Брема Стокера, і про контактні зв’язки з ним говорити немає підстави, тим більше, що в „Некультурній” готичний страх далекий від вампіризму.

Згідно з українською етноестетикою у наших письменників немає жодного твору, де б упир виступав у ролі головного героя, хоча у фольклорних міфологічних легендах цей образ трапляється, але найчастіше як „мертвий коханець”. Досить поширені на теренах України легенди про „чортівського млина” (див. матеріали П. Чубинського, М. Миларовидовича, А. Онищука, В. Гнатюка, І. Франка та ін.). За народним повір’ям, кожен мірошник знається з чортом, а нечистий у млині „меле табаку”. У записі Франка на Підгір’ї водяний млин працював без води з таким гуркотом, „що не дай, Господи”, аж поки не втихомирив чорта мельник: „Ну, ну, куме, сиди тихо! Що ти так там розмахався!” [3, с. 35]. У легенді „Чорти-мірошники”, що її зафіксував на Київщині А.М. Жемчужников, з млинів, що теж мелють без води, вибігають мірошники (а то були „куцаки”) й пропонують клієнтові навіть безкоштовні послуги. В обох випадках млини ілюзорні, – вони раптово щезають. Героїня „Некультурної” мала деяку інформацію від українців, волохів і румунів про „чортівського млина”, а її зрадливий чоловік, котрий посилав її на загибель від чорта або дикого звіра, злорадно запитав після повернення: „А що, – каже, – була в тоага dracului? Коли будуть молоти?” [1, с. 35]. Ще раніше догадувалася Параска, що її чоловік послав до несамовитого тоага dracului. Очевидно, це одно із розщеплень міфу про Дракулу з трансільванського замку, занесене через румунів і волохів і трансформоване фантазією українців й уже без вампірного мотиву. У романі Жюль Верна „Замок у Карпатах” теж відсутній образ упиря, хоча дивакуватий граф, котрий оселився у малодоступному замку в Трансільванії, свідомо грає роль чорта, аби відстрашити від своєї схованки забобонне місцеве населення. Однак у всіх згаданих творах своєрідним головним героєм є готичний жах. З якою метою цей елемент втілений у структуру „Некультурної”?

Оповідання Ольги Кобилянської – це всебічна студія небуденної особистості – неписьменної, але не простої, не примітивної гуцулки. Зображена у літературному творі Параска – дійсна особа, приятелька авторки, мешкала в убогій хатині в мальовничому міжгір’ї між вершинами Рунг і Магура недалеко від Кімполунга. В автобіографії Ольга Кобилянська назвала її „сестрою смерек”, „гірською квіткою”. Леся Українка захоплювалась „високоартистичним оповіданням „Некультурна”, „хімерно створеним з поезії і прози”, відзначаючи, що в ньому „власне дві героїні: гуцулка і буковинська природа”. [3, с. 270]. Під „поезією і прозою” слід тут розуміти не жанрово-стильові особливості тексту, а поезію і буденну прозу в житті героїні. Гірську природу – ландшафт, оточення героїні, тло – зображено як відсвіт психологічної настроєвості героїні. Природа імponує урівноваженому щастю Параски, яка створила свою його концепцію – бути задоволеною буттям – почуттям здоров’я, фізичної сили, своєрідної гордості, свободи. Ця артистка-самородок з естетичною насолодою сприймає красу гір, лісу з його заспокійливою музикою шуму, квітник, прикраси стін інтер’єру, власноручну різьбу по дереву. Параска ніколи не відчуває дискомфорту самотності, – її малий світ заповнений роботою, спілкуванням з домашніми тваринами тощо. Чуже їй і відчуття страху. В інтимному житті вона, на думку Лесі Українки, емансипована не за теорією, а за інстинктом. Параска переконана, що її щастя запрограмували судильниці й ворожбит.

І саме „друга натура” гуцулки – фаталізм, забобонність – похитнула її позитивістичне світосприймання. З одного боку, цей фаталізм допомагає їй стоїчно переносити удари долі, а з другого – збурує її філософічну рівновагу. Яюсь між іншим веселий циган у жартівливому діалозі з Параскою висміює жіночу вдачу „що від неї несупокій, мов від чорта, утікає” [1, с. 326]. Ця багатозначна фраза у сюжеті твору „проросте”: Параска втратить психічну рівновагу, тікаючи від „чорта”, а разом з нею позбудеться спокою й її постійна супутниця – природа. Природа на початку твору дише „живою” тишею, сповненою звуків птахів, дрібною комашні, „багата зелень гірських стін займає в неї очі і випиває почуття самоти” [1, с. 325]. Принадна гра світлотіні. Стіна Магури „облита золотим світлом”, смереки „купалися в нім, і так пройнята тим блиском, сміялася до нього” [1, с. 324]. Темна барва чергується зі світлою, холод води струмка тимчасовий, бо, вибігши з тіні, обігріється на сонці. Його бризки освіжуючі. Розмаїття кольорів, звуків, рух посилюють захопленість природою, зображення якої виконує функцію контрасту до гнітючого настрою гуцулки і природи під час подорожі героїні до „чортівського млина”.

Неодмінним атрибутом готичного сюжету є локус несамовитості – локалізація надприродних, ірреальних сил (духів), носіїв жаху. У перших готичних романах в англійській літературі оселею

духів були старі моторошні замки з лабіринтами підземель, пізніше „включений простір” (інтер’єр) замінює екстер’єр – „виключений простір”, – ним стає хронотоп дороги – шляху з перешкодами, який перетворюється у лабіринт-пастку. Параска бредє потоком у темній гушавині дикого зловісного пралісу. Уперше в житті вона починає боятися. Лісовий шум, яким так милувалася героїня новели „Природа”, інтенсифікується і стає нестерпним – голосним і диким. Абсолютне безлюддя і самотність, що її раніше Параска любила, посилюють атмосферу моторошності – „тишина душу втягає в себе” [1, с. 343]. Гостре каміння в потоці калічить ноги, які замерзають у холодній воді. Усвідомлення того, що несамовитий шум іде від чортівського млина, що чоловік (Малинин син) послав її, аби „дикий звір пірвав або щоб її сам нечистий вхопив” [1, с. 344], відчуття „пастки” ставлять Параску в ситуацію відчаю й екзистансу. Смеркає. Вона вже пройшла браму між двома скелями – поріг між світом реальним та ірреальним. „Млин” невидимий. Письменниця досягає майстерності у зображенні максимальної психічної напруги (*suspense*) й емоцій страху і жаху [*horror* і *terror*], у чому спеціалізувалися автори готичних літературних творів. Параска опиняється на грані життя і смерті. „І ночувати, і йти – все одно. Смерть і тут, і там. Як ночувати в тім пеклі, де чорти в днину мелють? Волосся стає їй нараз дубом... Настане північ, і вона без свічки помре! Ох, як їй тяжко! У грудях мов кров накипіла; накипіла небога з злості, жалю і страху. Округ неї темінь і спадає щось, як хмара; страшно так... З лісу дише сама чернь!.. Смерть” [1, с. 344].

Зворотний шлях крізь темінь лісу в глупу ніч – це образ жаху і своєрідного героїзму мандрівниці. Уявний чорт сидів у неї на плечах і „скоботав”. На березі чигали імлісті привиди, у проблисках місяця видимі. Гадюка лізла по руці, коли впала у порохнявий пеня. Свідомість затьмарила до божевілля. Читач схильний пояснювати стрес „позитиві стичної” героїні сплеском її атавістичної підсвідомості – язичницької віри у демонічне. Це художнє проникнення у глибинні підсвідомі пласти скомплікованої людської психіки, і в цьому своєрідне романтичне й модерністичне новаторство Ольги Кобилянської.

В аспекті боротьби добра і зла у готичних жанрах як правило введений образ лиходія. Хто ж ним був у вставній новелі в оповіданні Ольги Кобилянської? Не якийсь Люцифер, Велзевул, Ібліс чи їхній слуга, а реальна особа – морально деградований другий чоловік Параски, котрого застала вона, повернувшись з „пекла”, на зраді з її рідною сестрою. То ж він послав її „на той світ”. Проте злотворців письменниця не позбавляє решток совісті. Прогнаний зрадник цілу ніч проплакав, а його спільниця для заглади своєї гріховності взяла на виховання сліпеньку дитину. Проте жанр готичного твору вимагає покарання зла. Якщо „Малинин син” у хвилину озвіріння скалічив героїні „Некультурної” ногу, то сам він утратив руку й пішов на жебри. Характерний заключний акорд оповідання – образ щасливої Параски на тлі осяйної природи („небо таке чисте, сіяє світлом”). Серце „розсміялося молодим сміхом”, коли вона побачила з високогір’я спокійну браму зі скель Рунга і Магури, де тоага *draculi*. Темно-зелений ліс у прозорій мряці тепер не страшний. Страх переможено, він був ілюзорним. В еволюції готичної поезики такий переможений і вияснений страх одержав назву „приємного страху”. Його зображувала Анна Радкліф. Параска задоволена своїм життям. Дрімає на осонні вона, а за три кроки від її голови змія – уособлення зла – тепер мирна жива частка природи у рівновазі гір. Похмурі, темні, зловіщі барви природи – супутниці несамовитого походу до чортового млина – заяскравіли у веселковому спектрі, комашки „гомоняють у тихій гармонії” [1, с. 354]. „Ні, теміні нема! Довкола ясна днина і блиск полудневого сонця” [1, с. 354]. Це отой Франковий „безконечний привіт життя” і „хвала життю” помираючого Коцюбинського. Своїм пейзажним оповіданням про людину і природу досягає Ольга Кобилянська не лише висот майстерності, а й глибин філософічності.

Література

1. Кобилянська О. Некультурна // Твори: у 5 т. – К.: Держлітвидав України, 1962. – Т. 2. – С. 223-335.
2. Українка Л. Писателі-русини на Буковині // Збір. тв.: у 12 т. – К.: Наук. думка, 1977. – С. 273-282.
3. Українські міфи, демонологія, легенди / Упоряд. М.К.Дмитренко. – К.: Музична Україна, 1992. – 144 с.
4. Tokarz A. Motyw wampira w literaturze i filmie grozy // Wokół gotycyzmów: wyobrażenia, groza, okrucieństwo. – Kraków: TAWPN Universitas, 2002. – S. 167-178.